

Воронцова А.В.

Львівський інститут

Міжрегіональної Академії управління персоналом

ПРАВОВИЙ ПРОГРЕС ТА ОСНОВОПОЛОЖНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА

Стаття розглядає взаємозв'язки між правовим прогресом та основоположними принципами права в контексті їхнього втілення на різних рівнях правової системи. Показано значення справедливості, свободи, рівності та гуманності як інструмента забезпечення правового прогресу. Доводиться, що основоположні принципи права виступають як межі розвитку правової системи, які забезпечують правовий прогрес. Стаття спрямована на вивчення сутності і характеристик основоположних принципів права в контексті розвитку правової системи. Автор вказує, що правовий прогрес безпосередньо залежить від міри, з якою основоположні принципи права представлені та втілені в правовій системі.

Ключові слова: правовий прогрес, основоположні принципи права, справедливість, рівність, свобода, гуманізм.

Постановка проблеми. Пошук сучасним суспільством основи для розвитку безсумнівно стикається з питанням про те, які мають бути норми та правила, які визначатимуть вигляд суспільства в майбутньому. Так само суттєвою проблемою залишається пошук відповіді на спрямованість розвитку правової системи.

Суспільства час від часу проходять через кризи. Однак суттєвим залишається те, чи змогло це суспільство впоратися з економічною, технічною чи соціальною проблемою (комплексом проблем), яка викликала цю кризу. Важливим в цьому контексті є визначення місця права у подоланні цієї кризи. Саме тому дослідження правового прогресу в контексті дослідження основоположних принципів права набуває особливого значення. Адже не тільки самі ці принципи визначають те, яким буде право, перспективи його розвитку. На нашу думку, справедливе і інше твердження, а саме: досягнення правового прогресу у відповідній правовій системі (або в певній її частині) забезпечує максимально можливе втілення основоположних принципів права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження правової системи і її окремих складових є одним із ключових напрямків сучасної загальнотеоретичної юриспруденції. Пошук інструментів, які б допомогли удосконалити правову систему або засобів пізнання правової системи викликає жвавий науковий інтерес. В цьому

відношенні категорія «правового прогресу» є одним із предметів наукового пізнання. Адже ця категорія може виступати і як інструмент удосконалення правової системи, так і засобом пізнання правової дійсності.

Безперечно розвиток концепції правового прогресу пов'язаний з іменами Гердера І., Канта І., Гегеля Г. тощо. Серед сучасних правників, які досліджували цю тематику варто вказати Нерсесянца В., Алексеєва С., Семітко А., Люкіну О., Барсукова А., Оборотова Ю.

Основоположні принципи права були предметом вивчення таких дослідників, як Цвік М., Шевчук С., Козюбра М., Нерсесянц В., Зайцев Ю., Рабінович П., Рабінович С., Головатий С.

Вони ставали предметом дисертаційних досліджень, як докторських, наприклад, таких вчених як Колодій А. [1] та Погребняк С. [2], так і кандидатських, наприклад, у таких дослідників як Фулей Т. [3] та Бахновська І. [4].

Зазначимо, наприклад, що Погребняк С. до основоположних принципів права відносить: справедливість, рівність, свободу, гуманізм і як похідну від них – верховенство права [2, с. 38]. Саме на цей вибір основоположних принципів права ми і будемо орієнтуватися.

В рамках нашої розвідки варто звернути, також, увагу на точку зору Карася А., який якраз підкреслює зв'язок правового прогресу із вихідними засадами права. Так, він зазначає необхід-

ність, аналізуючи правовий прогрес, «вірно оцінювати його вихідні позиції», тоді як щодо цілей правового прогресу, то він наголошує, що ними «можуть бути лише загально визнані еталони» у формі системи правових цінностей, «що розвивається і вбирає досягнення світової юридичної культури». [5, с. 88]. Незважаючи на те, що основну увагу він приділяє цінностям права як цілям розвитку правової системи, вважаємо, що ця позиція, в свою чергу, підтверджує і зв'язок правового прогресу з принципами права (вихідними засадами).

Таким чином, метою даної статті є вивчення взаємозв'язку між правовим прогресом та основоположними принципами права.

Виклад основного матеріалу дослідження. Погребняк С. визначає основоположні принципи права як «систему найбільш загальних і стабільних вимог, закріплених у праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис та цінностей, що притаманні цій системі права, і визначають її характер і напрямки подальшого розвитку» [2, с. 37]. Для нашого дослідження найбільш важливою є фраза «визначають її характер і напрямки розвитку». Очевидно, що на думку Погребняка С., саме від розуміння основоположних принципів права та повноти їхнього втілення залежать особливості прогресу правової системи.

Для розуміння зв'язку між правовим прогресом і основоположними принципами права варто зазначити, що становлення і розвиток правової системи (а так само правового прогресу) пов'язані як з формуванням основних засад правової системи та їх утвердження, так і з встановленням меж свавілля держави, посиленням правових гарантій особи та антропологізації права, яка виявлялася через поміщення інтересів людини в центр правової карти за допомогою принципу гуманізму. У цьому відношенні ключовим питанням стає проблема верховенства права з її ідеєю обмеження свавілля та проблема людської гідності як критерій діяльності держави.

Таким чином, основоположні принципи права виступають не лише як межі правової системи, але і як мета та орієнтир розвитку правової системи. Або, інакше кажучи, задають вектор (напрямок) правового прогресу. Яким же чином це відбувається?

Розуміння правового прогресу в контексті основоположних принципів права неможливе без згадки поглядів відомого філософа і правника Віко Дж. В рамках його концепції історичного кругообігу, Віко Дж. показує як в межах запропонованих ним стадій природного права відбу-

вається поступове удосконалення якості права для того. Він оцінює природне право з точки зору критерію розуму. Для Віко Дж. перша стадія пов'язана з увлеченнями людей, що суспільство залежить від божественної волі, друга стадія – з пануванням сили через людську нездатність «підкорятися розуму», а третя стадія – з правом, сформульованим «розвинутим людським розумом», яке виражається через справедливість та рівність. [6, с. 377–379].

В той же час, саме рівень правової свободи осіб, які володіли цивільними правами, так само дозволяє нам виділити різні етапи становлення правового статусу особи:

- 1) той, де всі, крім декого, були безправними;
- 2) той, де цивільні права належать певним групам населення, а інші були практично безправними;
- 3) той, в якому «внаслідок рівності природи розуму (істинної людської природи людини) всі зрівняні законами» оскільки всі народилися вільними у вільних народних державах [6, с. 379–380].

Прогрес правового статусу в цьому випадку тісно пов'язаний з максимізацією втілення таких основоположних принципів, як свобода та гуманізм, через надання правового захисту всім категоріям населення.

Врешті-решт саме гуманізм розглядається ним як критерій розвитку судової діяльності – від судових ордалій через суд, який ставить вище всього дотримання законної процедури, нехай навіть і на шкоду справі, до суду, що ґрунтується на «законах милості у всьому що вимагає рівна для всіх користь причин» [6, с. 380].

Поглянемо на правовий прогрес з точки зору справедливості.

Незалежно від того, чи ми зосередимося на змістовній, процесуальній чи формальній справедливості, визнаючи справедливість як основоположний принцип права, ми повинні забезпечити її досягнення. Більше того, справедливість виступає як критерій правового закону, забезпечує можливість критично оцінити якість закону та процедуру його прийняття [7, с. 225]

Оцінка якості закону з точки зору справедливості дозволяє переосмислювати та змінювати норми права таким чином, щоб було дотримано цієї вимоги. Ще більшого значення принцип справедливості набуває на ідеологічному рівні правової системи. Адже саме за допомогою правової свідомості та правової ідеології ми оцінюємо відповідність юри дико-значимих дій вимозі справедливості. Причому, як вже згадувалося,

розуміння справедливості в межах правової системи розвивається разом із нею. Так, «принцип таліону», або ордалії, як засіб забезпечення справедливості витісняється новими більш складними механізмами забезпечення справедливості. Разом із тим, варто зазначити, що порушення принципу справедливості з боку держави (як і, різною мірою, інших основоположних принципів, як от свободи чи рівності) призводить до революцій, повстань заворушень та інших соціальних катаклізмів, перериваючи еволюційний шлях розвитку суспільства. Це, в свою чергу, має своїм наслідком спрощення правової системи, її деградацію або, інакше кажучи, правовий регрес.

Що стосується правозастосування, то втілення справедливості в конкретних правовідносинах залишається одним із найскладніших питань сучасної юриспруденції, зважаючи на те, що у кожній сторони відповідної юридичної справи поняття справедливості значною мірою залежить від зайнятої нею правової позиції та вимог. Саме на судді лежить обов'язок знайти рішення, яке максимально наблизитиметься до забезпечення принципу справедливості. Таким чином, від здатності судової системи якомога точніше втілити справедливість у якомога більшій кількості справ залежить хід правового прогресу правової системи на рівні правозастосування. В цій ситуації «належне» віддається особі сторонньою щодо неї публічною інстанцією [8, с. 136], яка спеціально для цього призначена, забезпечуючи фіксацію справедливості як підстави удосконалення правової системи.

Розглядаючи принцип свободи в контексті правового прогресу, варто, очевидно, вказати, що на думку Фейерабенда П., лише свобода є тим принципом, який не перешкоджає науковому прогресу [9, с. 142]. «Свобода не лише, – за висловом Гаєка Ф., – є підставою для зростання цивілізації. Але й свобода, певною мірою, збіжна із правом, зокрема тоді, коли право виступає у вигляді правил завдяки яким люди визволяються» [8, с. 64]. В цьому контексті правовий прогрес визначається тією мірою, якою людська сваволя по відношенню до інших замінюється обмеженням свавільного посягання на свободу іншої особи. Саме в цій тенденції правової системи залежність правового прогресу від ступеня забезпечення свободи в суспільстві досягає максимуму.

Принцип рівності з одного боку виступає як засада формальної рівності всіх перед законом та судом, а з іншого як механізм захисту від дискримінації.

Нерсесянц В. зауважував, що ідея права розгортається через втілення прогресуючої еволюції змісту, обсягу, масштабу і міри формальної (правової) рівності, коли цей принцип розглядається як загальний принцип права. Він зазначав, що різним етапам історичного розвитку права характерні свій зміст формальної (правової) рівності, інакше кажучи його зміст еволюціонує [10, с. 28]. Таким чином, ми спостерігаємо ситуацію, коли суспільство проходить процеси наділення рівними правами все більшої кількості осіб. Якщо держава на ранніх етапах історичного розвитку базувалася на вирізненні одної особи або групи осіб і наділенні їх особливим правами на відміну від інших членів суспільства, то формування демократичної держави сутнісно вимагає зрівняння співгромадян у правах та обов'язках. Разом із тим, суспільство може надавати відповідні засоби підтримки тим, хто цього потребує (так звані «позитивні заходи») для усунення певної несправедливості. Роль принципу рівності для правового прогресу має особливе значення. В історії має місце спроба забезпечити рівність результатів, яка протиставлялася формальній рівності (СРСР, Північна Корея). Однак, такий підхід недостатньо враховує те, що люди є різними. Внаслідок цього, право як засіб забезпечення рівного масштабу руйнується, а правова система регресує. Наявність правового засобу забезпечення формальної рівності підміняється наділенням відповідних посадових осіб повноваженнями забезпечувати рівність результатів через механізм перерозподілу матеріальних благ. На практиці з часом це призводить до появи привілейованих груп населення, які отримують ці результати всупереч принципу рівності результатів.

Гуманізм як основоположний принцип права розкривається, зокрема, через поняття людської гідності. Для гуманізму людина виступає як найвища цінність, не забуваючи, однак, враховувати її негативні риси. Гуманізм, як соціальний рух ставив перед собою завдання гарантування кращого життя людини через її розвиток. Незважаючи на те, що гуманізм виступає як «глибинний і такий, що постійно діє фактор загальноєвропейської цивілізації» [11], своє значення повною мірою почав виявляти лише після II Світової війни, коли необхідність захисту людської гідності було закріплено в міжнародно-правових документах, а згодом і в національних конституціях і законах. Розвиток гуманізму передбачає як повагу людини в собі так і повагу людини в іншій особі [12, с. 314]. Саме запровадження концепції прав людини стало тим дієвим механізмом, який

дозволив перетворити гуманізм з «головної тенденції в історії людства» (Кант І.) в явище правової дійсності, звичайно не відмінюючи першого. Принцип гуманізму втілюючись у конкретних правових нормах забезпечує прогрес правової системи, оскільки сам по собі спрямований на покращення як людини, так і людського суспільства у напрямку поваги до людської гідності.

Висновки. Отже правовий прогрес, визначаючи напрямок розвитку правової системи безпосередньо залежить від міри (або ступеня), з якою основоположні принципи права представлені та втілені на всіх рівнях правової системи: ідеологічному, нормативному та функціональному.

Такий підхід дозволяє розглядати основоположні принципи права як межі, які встановлюються для змін правової системи, дотримання

яких забезпечує правовий прогрес, а їхнє порушення має своїм наслідком регрес правової системи.

Очевидно, що подальше дослідження основоположних принципів права як чинників, що впливають на динаміку правової системи дасть змогу більш глибоко осмислити сутність та зміст правової системи, спрогнозувати бажані та небажані наслідки її розвитку.

Основоположні принципи права перетікають один в одного. Можна сказати, що саме взаємодія, синергія перерахованих вище принципів посилює правовий прогрес.

Що стосується принципу верховенства права, як похідного від основоположних принципів права, то його зв'язок з правовим прогресом потребує окремого дослідження.

Список літератури:

1. Колодій А. М. Принципи права України / А. М. Колодій. – Національна академія внутрішніх справ України. – К. : Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
2. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : монографія / С. П. Погребняк / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2008. – 240 с.
3. Фулей, Т. І. Сучасні загальнолюдські принципи права та проблеми їх впровадження в Україні : дис... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / Т. І. Фулей / Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2003. – 253 с.
4. Бахновська І. П. Основоположні принципи права як інтегруючий елемент правової системи України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений» / І. П. Бахновська / Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». – Х., 2011. – 185 с.]
5. Карась А. Г. Співвідношення понять «цінність права» і «правова культура» / А. Г. Карась // Держава і право. – Вип. 52. – С. 86–92.
6. Вико Дж. Основания Новой науки об общей природе наций / Дж. Вико. – М. – К. : «REFL-book» – «ИСА», 1994. – 656 с.
7. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – М. : Международные отношения, 2004. – 240 с.
8. Шкода В. В. Вступ до правової філософії / В. В. Шкода. – Х. : Фоліо, 1997. – 223 с.
9. Фейерабенд П. Избранные труды по методологии науки / П. Фейерабенд. – М. : Прогресс, 1986. – 543 с.
10. Нерсесянц В. С. Юриспруденция. Введение в курс общей теории права и государства / В. С. Нерсесянц. – М. : Норма, 2002. – 288 с.
11. Кувакин В. А., Гинзбург В. Л. Международное гуманистическое движение и «Гуманистический манифест 2000» / В. А. Кувакин, В. Л. Гинзбург // Современный гуманизм: материалы и исследования. – М. : РГО, 2000. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://razumru.ru/ginzburg/09.htm>.
12. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / И. Кант // Сочинения: в 8 т. – М. : Чоро, 1994. – Т. 7. – С. 137–376.

ПРАВОВОЙ ПРОГРЕСС И ОСНОВОПОЛОЖНЫЕ ПРИНЦИПЫ ПРАВА

Статья рассматривает взаимосвязи между правовым прогрессом и основоположными принципами права в контексте их воплощения на разных уровнях правовой системы. Показано значение основоположных принципов права как инструмента обеспечения правового прогресса. Доказывается, что основоположные принципы права выступают как границы развития правовой системы, обеспечивающих правовой прогресс. Статья направлена на изучение сущности и характеристик основоположных принципов права в контексте развития правовой системы. Автор указывает, что правовой прогресс напрямую зависит от степени, в которой основоположные принципы права представлены и воплощены в правовой системе.

Ключевые слова: правовой прогресс, основополагающие принципы права, справедливость, равенство, свобода, гуманизм.

THE LEGAL PROGRESS AND THE FUNDAMENTAL PRINCIPLES OF LAW

The article examines the relationship between the legal progress and the fundamental principles of law in the context of their implementation at different levels of the legal system. The fundamental principles of law are great tool for providing legal progress. So, the legal progress» is not only a tool to improvement of the legal system but the means of knowledge of the legal reality. The article examines the relationship of legal progress with such fundamental principles of law as justice, equality, freedom, humanity. The author points out that achieving legal progress in the relevant legal system (or in part of it) provides the maximum possible implementation of fundamental principles of law. It is proved that the fundamental principles of law serve as boundaries of legal systems providing legal progress. The article aims to explore the nature and characteristics of the fundamental principles of law in the context of legal system. The author points out that the legal progress depends on the extent to which the fundamental principles of law would be implemented in legal system. The fundamental principles of law also act as a goal and a landmark of legal system development. They point direction of legal progress. Violation of the fundamental principles of law by the state interrupts the evolutionary path of social development. This, in turn, has the effect of simplifying the legal system, its degradation or, in other words, the legal regress. The legal progress in determining the direction of legal system development depends on the extent of the fundamental principles of law implementation at all levels of legal system: ideological, normative and functional.

Key words: *legal progress, the fundamental principles of law, justice, equality, freedom, humanity.*